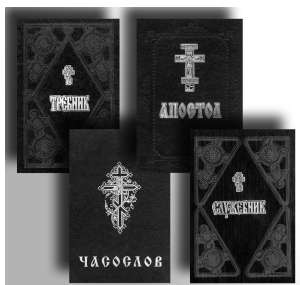


С. І. Білокінь

Богослужбові книги



БОГОСЛУЖБОВІ КНИГИ – книги, за якими у церкві відбуваються богослужіння. Інша назва – церковні, або літургічні. Їх поділяють на прості (ненотні) і нотні (Октоїх, Ірмологій, Празники, Тріодь і Обиходи нотного співу). Перші відомості про Б. к. православної церкви – у творі Орігена «Проти Цельса» (3 ст.). Формування системи Б. к. завершилося наприкінці 9 ст. На Русі вони з'явилися з прийняттям християнства. Перший переклад Євангелія, Апостола, Псалтиря й вибраних служб (Євхологійон, чи Молитвослов) із грецької на церковно-слов'янську виконали Кирило й Мефодій. Церковний статут не дозволяє служити без Б. к. Маючи відомості про кількість книжок, без яких у церкві богослужіння річного кола не може здійснюватись, а також кількість храмів, побудованих у Київській Русі, можна визначити масштаби давньоруської книжної спадщини.

Двотисячолітня церковна практика виробила систему Б. к. Передусім це Служебник (у київському виданні 1629 та львівському 1637 – Літургіаріон), що містить Божественну службу літургії. Усіх літургій три: св. Іоана Златоуста, св. Василя Великого та Наперед освячених дарів. Іноді у Служебнику вміщують «Статут священнослужіння», чин благословіння колива, чин над кутею в пам'ять про померлих тощо. Різновид – Служебник архієрейський (Чиновник архієрей. священнослужіння), де додатково вміщують ті обряди й молитвослов'я, що бувають лише за архієрейських відправ. У руській церкві відмінності в складі Служебника – у додатковій частині. Кількість чинів і молитов у Требнику збільшувалася до часів патріарха Йосифа (1652). Московський Собор (1655) вивів статті Требника зі Служебника. Часослов (Орологійон) містить служби з незмінними молитвослов'ями та змінними співами (тропарі, кондаки, Богородичні, прокімни та причасні).

Уперше склав Часослов преподобний Сава Освячений, доповнили його у грецькій церкві святі Іоан Дамаскін та Федір Студит. На Русі склад Часослова в період панування Студійного статуту невідомий, оскільки не збереглися рукописи. Часослови за Єрусалимським статутом скорочувались. Октоїх складається із служб зі змінними молитвослов'ями та співами для рухомих днів богослужіння седмичного кола. Початок його (служби недільних днів) склав св. Іоан Дамаскін (730). Додаток співів Параклітики приписують блаженному Феофанові, митрополитові Нікейському, та Йосифові (9 ст.).

У чернігівському виданні 1682 з'явилися недільне Євангелія та літургичні Апостоли і Євангелія. У київському виданні 1699 наприкінці Октоїха вміщено приспиви за Троїчним канонем, тропарі по непорочних та світильні. Мінеї місячні містять служби зі змінними молитвослов'ями для нерухомих днів річного кола богослужіння. Мінея празнична (Анфологій, Анфологій, Трефологій, Трефологій, Цвітослов, Мінея цвітна) – вибрані з Міней місячних послідування на свята Господні, Богородичні та святих. Мінея загальна складається зі служб для рухомих і нерухомих днів річного кола. До Міней увійшли твори 5–15 (здебільшого 8–9) ст. Вперше об'єднали окремі служби у мінейні збірники св. Софроній, патріарх Єрусалимський, та св. Іоан Дамаскін. У руській церкві додано служби своїм святам і явленям на Русі іконам Божої Матері.

Тріодь містить 2 Б. к. Тріодь пісна складається із служб зі змінними молитвослов'ями для богослужіння у дні готування до Великого посту і в самий піст. Це твори бл. 20-ти церк. поетів – преподобних Андрія Критського, Косми Маїумського, св. Іоана Дамаскіна, Йосифа і Федора Студитів та ін. Тріодь цвітна (Пентикостаріон, чи П'ятдесятниця) містить служби чи їх послідовність зі змін. молитвослов'ями для богослужіння в рухомі дні річного кола від Великодня до Неділі всіх святих. Як зазначалось у давніх рукописах, твори численних церковних авторів зібрав преподобний Йосиф Студит.

Ірмологій (Ірмологій) містить молитвослов'я та співи, призначений лише для співу. Відомий він уже від 12 ст. Типікон (Статут, Око церковне) – вказівки на те, у які дні й години за якими службами і в якому порядку належить виконувати молитвослов'я та співи, вміщені в Службнику, Часослові, Октоїху, Мінеях та Тріодях. У Требнику викладаються священнодійства й молитвослов'я для служіння таїнств Хрещення, Миропомазання, Покаяння, Вінчання тощо. Це частина Євхологіона (Молитвослова). Грец. рукопис, який можна вважати прототипом Требника (Євхологіон Серапіона, єпископа Тмуїтського, Єгипет), датується 4 ст. 1646 київ. митрополит П. Могила видав Великий Требник (1760 сторінок великого формату) – своєрідну церковну енциклопедію, де подано 126 чинів, із них 37 нових. Додатковий Требник уперше видано в Києві 1863.

Існують Б. к. для келійської молитви – Правильник, Канонник, Акафісник, Святці та Молитвослов. Євангелія складаються з 4-х благовістувань: від Матвія, Марка, Луки та

Іоана; Апостол – з Діянь святих апостолів, семи собор. послань, 14-ти послань апостола Павла та Апокаліпсиса (Одкровення Іоана Богослова). Як свідчив Іоан Златоуст, хто присутній на кожному недільному богослужінні, протягом року пізнає все Євангеліє. З цього випливає, що вже у його часи встановилося річне коло євангельських читань. Укладене чотирма євангелістами, Євангеліє відоме під назвою Тетраєвангеліє (Четвероєвангеліє), на відміну від Євангелія апракосу, тобто тижневого, розміщене за днями.

Найдавніше зі слов'янських апракосів – Остромирове Євангеліє 1056–57 (євангельські читання на кожен неділю від Великодня до П'ятдесятниці, на дні пам'яті святих і великі свята).

Псалтир – книга псалмів, буває двох видів. У грецькій церкві відомий тільки простий, у руській поширився й слідуваний. Псалми розташовані в тому ж порядку, що й у Біблії, тільки з поділом на кафізи і «слави» та з деякими додатками. Що стосується молитов після кожної кафізи, то вперше про них згадано у львівському виданні Псалтиря 1687. Псалтир слідуваний – поєднання Псалтиря простого з Часословом. З'явився після татаро-монгольської навали через брак церковних книг. Уперше такий Псалтир видано 1491 в Кракові, потім в Острозі.

Рекомендована література

1. Историческое обозрение богослужебных книг Греко-Российской Церкви. К., 1836;
2. Модест. О церковном Октоихе. К., 1885;
3. Дмитриевский А. А. Книга Требник и ее значение в жизни православных христиан. К., 1901;
4. Дмитриевский А. А. Служебник – книга таинственная. К., 1903.

Бібліографічний опис:

Богослужбові книги / С. І. Білокінь // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-35896>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).